

Сергей Луценко

ФОРМИРОВАНИЕ АДМИНИСТРАТИВНОЙ И ВОЕННОЙ СИСТЕМЫ В АФРИКАНСКИХ КОЛОНИЯХ ГЕРМАНИИ

Статья посвящена анализу системы колониального управления в немецких африканских протекторатах в конце XIX–XX вв. Автор выявляет общее и особенное в организации административного и военного аппарата каждой из немецких колоний. Освещены основные факторы, которые способствовали успешной колониальной политике Германской империи. Созданный административный и военный аппарат колониального управления позволял Германии контролировать значительные территории африканских протекторатов минимальными силами.

Ключевые слова: колонии, колониальная администрация, охранные войска, африканские колонии, Германия.

Serhiy Lutsenko

FORMATION OF THE ADMINISTRATIVE AND MILITARY SYSTEM IN AFRICAN COLONIES GERMANY

This article analysed the colonial system in Africa German protectorate in the late XIX early XX centuries. The author reveals the general and the particular in the organization of administrative and military apparatus of each of the German colonies. It highlights the key factors that contributed to the success of the colonial policy of the German Empire. Created by civilian and military apparatus of the colonial administration allowed Germany to control large areas of the African protectorates minimal forces.

Key words: colony, the colonial administration, security forces, African colonies, Germany.

УДК 94(477)

Наталія Громакова

ПОЛЬСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ РУХ У КОНТЕКСТІ ІМПЕРСЬКИХ СТРАТЕГІЙ ДЕПОЛОНІЗАЦІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано урядові практики деполонізації Правобережної України в контексті модернізації імперських структур. Автором визначено, що перспективи і проекти розв'язання «польського питання» зумовлювали важливі заходи у сфері реалізації внутрішньої політики на всій території держави, спонукаючи владу до пошуку нових форм організації імперського простору. Обґрунтовано тезу, що реалізація модерного імперського проекту спричиняла перманентний конфлікт із польськими громадськими ініціативами, що виступали одним з каналів збереження власної національної ідентичності.

Ключові слова: громадський рух, імперська стратегія, деполонізація, націоналізація, Правобережна Україна

Дослідження вітчизняного соціокультурного і політичного простору модерної доби вимагає комплексного аналізу всіх чинників його формування і функціонування. Важливою складовою, що безпосередньо впливала на особливості модернізації суспільних процесів в українських теренах упродовж ХІХ – початку ХХ ст., часто набуваючи домінуючого характеру, був польський громадський рух, специфіка якого зумовлювалася цілою низкою внутрішніх і зовнішніх чинників. Громадська діяльність польської спільноти Правобережної України у зазначений період поєднувала в собі шляхетські традиції суспільного служіння колишньої Речі Посполитої і водночас була відповіддю на виклики модернізації, що вимагала нових форм організації суспільного буття, зокрема й зростання заангажованості у розв'язанні локальних проблем суспільно-політичного, соціально-економічного і соціокультурного характеру. Поразка двох польських повстань – Листопадового 1830–1831 рр. і Січневого 1863–1864 рр., – зумовили, з одного боку, розчарування більшості національно свідомих поляків у повстанській та нелегально-змовницькій діяльності, а з іншого, – пошук нових форм громадського служіння в ім'я відродження майбутньої Польської держави.

Слід зазначити, що домінуючим чинником генезису польського громадського руху в Російській імперії від самого початку була урядова стратегія інтеграції здобутих внаслідок поділів Речі Посполитої територій до єдиного імперського простору. Дослідження імперських практик адміністративно-правової, соціально-економічної, суспільно-політичної, соціокультурної уніфікації сприятиме комплексному вивченню особливостей модернізаційних змін в українських теренах

упродовж XIX – початку XX ст. «Польське питання» в цей період виступало головним лейтмотивом урядової політики не лише на західних окраїнах імперії. Перспективи і проекти його розв'язання зумовлювали важливі заходи у сфері реалізації внутрішньої політики на всій території держави, спонукаючи владу до пошуку нових форм організації імперського простору [1, с. 218–219].

Аналіз наукових публікацій з проблем громадської діяльності поляків в умовах російського імперського державотворення і націєтворення XIX – початку XX ст. дозволяє дійти наступних висновків. По-перше, на межі XX–XXI ст. з'явилася низка комплексних досліджень теоретико-методологічного характеру, переважно російських та західних науковців, автори яких з позицій імперіології намагаються з'ясувати сутність і специфіку імперського державотворення в умовах суспільних модерних трансформацій [1–6].

Останнім часом історіографічний доробок з проблем модернізації імперського суспільного простору, в тому числі на українських теренах, поповнився новими дослідженнями, передусім вітчизняних науковців, присвяченими вивченню специфіки реалізації урядових стратегій в умовах конкуренції декількох національних проектів – російського, українського, польського, єврейського [7–11]. Спільною рисою цих праць є з'ясування регіональної специфіки етнонаціональної політики Санкт-Петербургу, її впливу на вітчизняний історичний поступ. З іншого боку, автори наголошують на тому, що в умовах бездержавного існування українців, поляків, євреїв тощо, саме громадські рухи виступали тим середовищем, у якому відбувалася кристалізація національної самосвідомості і формулювалися основні принципи боротьби за свої національні права [7, с. 354; 8, с. 173–174].

Оскільки «польське питання» було ключовим «подразником» для офіційного Санкт-Петербургу, західні території імперії, колишні «креси» Речі Посполитої, ставали ареною реалізації різноманітних урядових стратегій, об'єднаних метою остаточної інтеграції їх до держави Романових. Ті форми, яких набирала громадська діяльність поляків в українських теренах, значною мірою зумовлювалися адміністративно-правовою та соціокультурною практикою уряду відповідно до ціннісно-світоглядних засад імперського націєтворчого проекту.

Метою нашого дослідження є аналіз найпоширеніших імперських практик, скерованих на деполонізацію Правобережної України, визначення результатів їх реалізації для польського громадського руху.

Досягненню мети сприятиме розв'язання наступних завдань: проаналізувати ціннісно-світоглядні та практичні засади політики «деполонізації»; визначити її складові і механізми реалізації; з'ясувати правові аспекти громадської діяльності польської спільноти в умовах бюрократичної практики російських імперських урядово-адміністративних установ; окреслити роль модернізації як чинника суспільних трансформацій й активізації громадського життя імперії Романових упродовж XIX – на початку XX ст.

Модернізація Російської держави у зазначений період була тісно пов'язана із розбудовою нових імперських структур, що відповідало стратегії інтеграції всіх територій до загального імперського ядра. Особливістю цього процесу стала одночасна історико-правова легітимація нового простору держави, обґрунтування геополітичних претензій на території, включені до складу Росії наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Логіка історичного поступу континентальних імперій, зокрема й імперії Романових, на думку А. Міллера, артикулювала серйозні зміни, започатковані ще у XVIII ст., спрямовані на розбудову модерної держави і бюрократії в умовах зростання соціальної мобільності через доступ до вищих щаблів адміністративної і суспільної ієрархії нових еліт. Імперські трансформації XIX ст. мали ознаки кризи і водночас свідчили про «засвоєння імперіями модерних форм політичної, військової та економічної організації, тобто не заміщення імперії модерною державою, але багатоманітні варіанти гібридизації, суміщення старих імперських і модерних державних форм» [2, с. 214]. Найвиразніше це проявилось у стосунках центру із західними окраїнами, приєднаними внаслідок поділів Речі Посполитої. Саме в цьому регіоні відбувалася модернізація імперського соціуму прискореними темпами. Вона поєднувала традиційні стратегії військово-бюрократичної експансії і протекціонізму стосовно регіональної еліти, в даному випадку – польських землевласників, із впровадженням нових форм соціальної мобільності, посиленням русифікації через політико-правові обмеження регіональних національних меншин.

Слід, однак, зауважити, що упродовж першої третини XIX ст., тобто до польського Листопадового повстання 1830–1831 рр., урядова політика стосовно Правобережної України була спрямована на пошук механізмів забезпечення лояльності польської еліти регіону. Як слушно відзначала українська дослідниця В. Венгерська, «вибудовування стосунків між центральною імперською владою та периферійною елітою відображало особливості механізмів функціонування імперської системи» [7, с. 57].

З іншого боку, на думку дослідниці, «польський спадок у випадку Правобережної України зумовив існування перманентного конфлікту інтересів», в основі якого були спільні претензії росіян

і поляків на цей регіон із покликанням на історичну спадщину. Вибудовування нового російського імперського простору вимагало «історичної легітимізації та вписування у відповідне історичне поле», що суперечило уявленням поляків про «східні креси» як невід'ємну частину втраченої Батьківщини [7, с. 57–58].

Означений «конфлікт інтересів» зумовлював приреченість будь-яких спроб центру забезпечити лояльність і підтримку еліти регіону, коли йшлося про зусилля щодо його інтеграції до загальноімперського простору. Збереження окремих традиційних особливостей адміністративно-правової системи на території Київської, Подільської і Волинської губерній до кінця 1830-х рр. переслідувало мету – забезпечення лояльності та «вірнопідданства» польського населення [12, арк. 3 зв.].

Утім влада невдовзі переконалася у безрезультатності цих спроб. Поразка Листопадового повстання 1830–1831 рр. і викриття діяльності польської конспірації зумовило пошук нової стратегії інтеграції. Аналіз урядових практик стосовно західних окраїн держави дозволяє стверджувати, що розв'язання «польського питання» мало загальноімперський вимір. І хоча упродовж XIX – початку XX ст. зберігалася певна відмінність адміністративно-правового, соціально-економічного й етнокультурного статусу регіону, втім стратегії інтеграції, впроваджені в Правобережній Україні, спричиняли зміни на всій території держави. Влада, обмежуючи права поляків на колишніх «кресах», мала компенсувати їх втрату і забезпечити своїм польським підданам відповідні умови існування в інших місцях імперії. Отже, законодавчі норми щодо поляків мали відлуння на всій території держави.

З іншого боку, коли йшлося про Правобережну Україну, загальноімперські правові норми доповнювалися врахуванням національних особливостей регіону. Типовим прикладом цієї специфіки була еволюція повноважень місцевого генерал-губернатора. На відміну від генерал-губернаторів інших частин імперії, київський генерал-губернатор, крім адміністративних, поліцейних, наглядових функцій особисто опікувався питаннями маєтностей, контролем за діяльністю освітніх закладів та різноманітних громадських об'єднань. Такий необмежений обсяг повноважень вимагав створення окремої структури – київської військово-судної комісії, чия діяльність була повністю підпорядкована генерал-губернаторові [11, с. 284].

У «Настановах Київському військовому, Подільському і Волинському генерал-губернаторові» Миколи I від 13 вересня 1840 р. окреслюється коло завдань для генерал-губернатора: з одного боку, «суворий нагляд та безпристрасне виконання існуючих законів та розпоряджень», що є спільним обов'язком всіх керівників губерній, а з іншого, – «поширення... російської народності і знищення будь-якого іноземного напрямку, що зумовлюється особливим положенням цього краю...». При цьому влада вбачала загрозу в будь-якій діяльності, спрямованій на збереження етнокультурної специфіки регіону: «іноземний напрямок може проявлятися не лише у замаху на порушення встановленого порядку недобромисними діями та навіюваннями, але й у звичайних громадських стосунках (курсів мій), якщо у них проявляється намір до послаблення руських начал та руської народності...» [12, арк. 38–38 зв.]. Отже, практично будь-які спроби поляків зберегти свою національну ідентичність через розбудову власних громадських осередків були приречені, оскільки створювали конкуренцію експансії російської ідентичності в регіоні.

В основі будь-якої урядової стратегії деполонізації Правобережжя упродовж XIX – початку XX ст. можна виокремити цілу низку ціннісно-світоглядних засад, які віддзеркалювали кристалізацію нової імперської ідеології, що поєднувала державні та національні інтереси. А. Зорін, вивчивши динаміку формулювання, кристалізації та зміни базових ідеологем імперської політики на початку XIX ст., дійшов висновку, що уявлення про зміст державних або національних інтересів мали ситуативний характер, залежно від сенсів, що набували актуальності за певних суспільно-політичних умов [3, с. 29–30]. Дослідник проаналізував ґенезу триади С. Уварова «православ'я-самодержавство-народність» як базової ідейної основи російського державного націоналізму, переконливо довів, що інтелектуальна драма останнього (як домінантної ідеологеми модерної доби – Н. Г.) полягала у засадничому конфлікті між категорією «національності» в її західноєвропейському сприйнятті як основи нового соціального порядку і традиційними конфесіонально-династичними принципами державного устрою імперії Романових [3, с. 374].

Унаочненню конфлікту між модерною формулою національності і традиційними конфесіонально-династичними принципами організації державного існування було ставлення з боку влади та її представників на місцях до громадської діяльності в цілому. Доводиться констатувати, що навіть в умовах модернізації XIX ст. російське самодержавство не визнавало за суспільством права на громадянські свободи, на усвідомлення індивідуальної відповідальності і причетності до співучасті в управлінні країною, прагнучи обмежити громадську ініціативу локальним рівнем. Втім, влада, прагнучи заручитися підтримкою громадськості, коли йшлося про найважливіші стратегії загальнодержавного значення, все ж таки повинна була враховувати

суспільні настрої. Часто влада навіть вдавалася до формування відповідної громадської думки [5, с. 244; 9, с. 185–186].

Січневе повстання 1863–1864 рр. стало випробуванням потужностей істеблішменту в питанні мобілізації російської громадськості й об'єднання із владою проти «польської інтриги». Як стверджував Ю. Земський, ця мобілізація була проведена доволі успішно: «Вступивши на шлях націоналізації, імперська влада досить швидко та успішно почала підпорядковувати собі російську громадськість. Власне, освічена громадськість, яка щойно мала так багато претензій до імперської влади, усі їх ніби забула, пробачила, зняла з розгляду, бо імперія «заговорила» з російською громадськістю мовою «Вітчизни, яка в небезпеці», імперія апелювала до патріотичних почуттів росіян і цим самим внесла розкол у єдність громадянського руху в Росії. Російській владі словами та діями «пронародно»-російського забарвлення вдалося прихилити на свій бік російську громадськість, а далі й очолити її. Таким чином, націоналізація росіян із громадянської трансформувалася в імперську» [9, с. 188].

Одним із механізмів проімперської націоналізації росіян стала «політика демонізації поляків... поляк – підступний, улесливий, самозакоханий, тобто «ворог», який заважав проведенню прогресивних реформ, що відбуваються, завдячуючи турботам царя про «свій народ» у «нашій Вітчизні». Отже, ворога визначено, вся пропаганда запрацювала проти нього, і вже не важливо було, чому він невдоволений, і чого він хотів, важливо, що «все суспільство», очолене владою, в єдиному пориві мобілізувалося на боротьбу...продовжував діяти впроваджений із 60-х рр. ХІХ ст. принцип – імперія націоналізувала свідомість «справжніх русскіх» для боротьби із ворогами «Вітчизни» – імперії [9, с. 188].

Ще одним дієвим засобом «деполонізації» Правобережжя і обмеження національних прав поляків стала освітня політика, яка позбавляла представників етнічних меншин не лише права навчатися рідною мовою, але й брати участь у громадській діяльності, спрямованій на просвітництво. У звіті цивільного волинського губернатора за 1911 р. наголошувалося: «...школа повинна бути обов'язково урядовою... і національною... школа повинна давати не лише завершену освіту, але неодмінно практичні життєві знання, що сприяють успішній боротьбі з навколишніми іногородцями, які... довіку будуть вороже налаштовані російській державності й народності...» [13, арк. 3 зв.]. І далі автор висловлюється щодо громадської діяльності в освітянській царині: «... у господарських справах школи представникам самоврядування повинно відводитися почесне місце, але у керівництво безпосередньо навчанням... втручання повинно бути усунене» [13, арк. 4 зв.].

Отже, визнавши освіту важливою ланкою інтеграції українських теренів до імперського соціуму, влада обмежила традиційні канали громадської активності поляків, звівши їх до розв'язання локальних господарських питань.

Разом з тим, Л. Горизонтов, підсумовуючи результативність урядових зусиль з «деполонізації», наголошував: «найважливішими критеріями ефективності політики у польському питанні були... її здатність сприяти вирішенню загальноімперських проблем і рівень відповідності об'єктивним історичним процесам. В обох відношеннях слід констатувати переважно негативний досвід» [1, с. 217].

Я. Бойчук дійшла висновку, що загальноімперські процеси лібералізації 1860-х рр. позначилися й на становищі громадських об'єднань. Відбулася децентралізація контролю за їх діяльністю, який поступово переходив від імператора до окремих міністрів». Згідно із законом «Про надання Міністерству внутрішніх справ права на затвердження статутів товариств взаємодопомоги або з іншою благодійною і загальнокорисною метою» від 12 січня 1862 р. реєстрація благодійних товариств та об'єднань взаємодопомоги передавалася Міністерству внутрішніх справ [8, с. 70].

Дослідниця вважає, що наявність статутних документів «була необхідною умовою для товариств, які прагнули вести активну діяльність: відкривати відділення, союзи, мати права юридичної особи, тобто створювати капітали, укладати договори, набувати майно» [8, с. 75].

Патерналістсько-охоронний характер урядової політики стосовно громадської діяльності виявився у впровадженні численних обіжників та інструкцій, що ускладнювали реалізацію громадської ініціативи. Типовим явищем у діловодстві була ситуація, коли інструкції, обіжники, правила, внутрішньовідомче листування створювали правові підстави для відмови у реєстрації або закриття товариств [14, арк. 13].

Отже, останнім часом межі наукового дискурсу з проблем суспільної і громадської активності в українських теренах у модерну добу були суттєво розширені завдяки обґрунтуванню нових теоретико-методологічних концептів та міждисциплінарних підходів до вивчення суспільних практик минулого. Застосування концепту центр-периферійних зв'язків до вивчення «польської» проблематики в російській урядовій політиці сприятиме визначенню механізмів реалізації імперських стратегій інтеграції, структурних складових адміністративно-територіальних органів управління

імперії, їх функціонування на різних рівнях як провідників державної політики деполонізації. Розумінню сутності імперської антипольської політики в умовах націоналізації російської свідомості й організації державного простору сприятиме усвідомлення можливостей ментальної картографування. Вивчення технологій формування громадської думки і ролі у цьому засобів масової комунікації допоможе з'ясувати взаємозв'язок між урядовою політикою у «польському питанні» і реакцією російського суспільства, що реалізовувало цю політику на практиці.

Список використаних джерел

1. Горизонтов Л. Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.): Монография / Л. Е. Горизонтов. – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
2. Миллер А. Империя Романовых и национализм: Эссе по методологии исторического исследования / А. Миллер. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 248 с.
3. Зорин А. Кормя двуглавого орла... Русская литература и государственная идеология в последней трети XVIII – первой трети XIX века: Монография / А. Зорин. – М.: Новое литературное обозрение, 2001. – 416 с.
4. Западные окраины Российской империи: Монография / Л. А. Бережная, О. В. Будницкий, М. Д. Долбилов и др. [под ред. А. И. Миллера]. – М.: Новое литературное обозрение, 2006. – 608 с., ил.
5. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. / Б. Н. Миронов. – 2-е изд., испр. – СПб: Изд-во «Дмитрий Буланин», 2000. – Т. II. – 568 с., 55 ил.
6. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / А. Каппелер; пер. з нім. Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун. – Львів: Видавництво УКУ, 2005. – XII+360 с., 11 карт.
7. Венгерська В. О. Українські проекти та націєтворення в імперіях Романових та Габсбургів (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / В. О. Венгерська. – Житомир: ПП Євенок О.О., 2013. – 448 с.
8. Бойчук Я. А. Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1864–1914 рр.): дис... канд. істор. наук: 07.00.01 / Яна Анатоліївна Бойчук; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. – К., 2015. – 273 с.
9. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліта в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.: Монографія / Ю. С. Земський. – Хмельницький: Б.в., 2011. – 350 с., іл.
10. Поліщук Ю. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): Монографія: [Електронний ресурс] / Ю. Поліщук. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/naz_menshyny_site_154.pdf.
11. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX століття: Монографія / В. С. Шандра. – К.: НАН України. Інститут історії України, 2005. – 427 с.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України), КМФ № 12, оп. 1, спр. 22.
13. ЦДАК України, ф. 442, оп. 642, спр. 497.
14. Там само, ф. 442, оп. 858, спр. 111.

Наталія Громакова

ПОЛЬСКОЕ ОБЩЕСТВЕННОЕ ДВИЖЕНИЕ В КОНТЕКСТЕ ИМПЕРСКИХ СТРАТЕГИЙ ДЕПОЛОНИЗАЦИИ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВВ.

В статье проанализированы правительственные практики деполонизации Правобережной Украины в контексте модернизации имперских структур. Автором определено, что перспективы и проекты решения «польского вопроса» обусловили важные мероприятия в сфере реализации внутренней политики на всей территории государства, побуждая власть к поиску новых форм организации имперского пространства. Обосновано тезис о том, что реализация современного имперского проекта обусловила перманентный конфликт с польскими общественными инициативами, которые выступали одним из каналов сохранения национальной идентичности поляков.

Ключевые слова: общественное движение, имперская стратегия, деполонизация, национализация, Правобережная Украина.

Natalia Gromakova

THE POLISH PUBLIC ACTIVITY IN THE CONTEXT OF IMPERIAL'S STRATEGIES OF DEPOLONIZATION OF THE RIGHT-BANK UKRAINE DURING XIX – EARLY XX CENTURY

The article analyzes government practices of the depolonization the Right-Bank Ukraine's society in the context of the modernization of the imperial structures. The author defines the prospects and draft resolutions of the «Polish question» have shaped important steps in the implementation of domestic policy throughout the state, prompting authorities to search new forms of founding the imperial space. The thesis was proved that the modern imperial project's implementation caused permanent conflict with the Polish public initiatives, which were one of the channels of saving of their national identity.

Key words: public activity, imperial strategy, depolonization, nationalization, the Right-Bank Ukraine.